

Лукачович Галина Олександрівна,

ORCID ID: 0000-0001-7960-2319

аспірантка кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ УМІНЬ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ ЗАСОБАМИ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ

CONCEPTUAL FOUNDATIONS FOR DEVELOPING LEXICAL-SEMANTIC SKILLS IN OLDER PRESCHOOL CHILDREN WITH GENERAL SPEECH UNDERDEVELOPMENT THROUGH ENVIRONMENTAL EDUCATION

У статті описані концептуальні засади формування лексико-семантичних умінь у старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ) засобами екологічного виховання. Визначено, що лексико-семантичні вміння відіграють ключову роль у процесі підготовки дітей до школи та їх соціальної адаптації, оскільки забезпечують здатність дитини правильно добирати, поєднувати та використовувати слова в різних контекстах. Автор обґрунтовує важливість застосування засобів екологічного виховання для корекційно-розвиткової роботи з дітьми із ЗНМ, зокрема, природничо-екологічних ігор, казок та вправ, які не лише формують знання про навколишній світ, а й сприяють розвитку пізнавальних, моторних та мовленнєвих навичок. В статті охарактеризовано методику формування лексико-семантичних умінь, яка включає три етапи: підготовчо-корекційний, основний та аналітичний. На підготовчо-корекційному етапі акцент зосереджений на розширенні словникового запасу дітей через ознайомлення з природничими поняттями, синонімами, антонімами та багатозначними словами. Основний етап спрямований на розвиток вміння точно висловлюватися, добирати влучну лексику відповідно до змісту та ситуації, систематизуючи й узагальнюючи набуті знання. Аналітичний етап передбачає оцінку результатів корекційної роботи та визначення динаміки розвитку лексико-семантичних умінь у дітей із ЗНМ. Запропонована методика сприяє не лише мовленнєвому розвитку, а й формуванню екологічної свідомості, виховуючи у дітей відповідальне ставлення до природи та довкілля.

Ключові слова: лексико-семантичні вміння, загальне недорозвинення мовлення, старші дошкільники, формування, корекція.

The author investigates the conceptual foundations for developing lexical-semantic skills in older preschool children with general speech underdevelopment (GSU) through environmental education. GSU is a complex systemic disorder affecting all components of the language system, significantly hindering children's readiness for school and their social adaptation. Lexical-semantic skills are essential in this process, enabling children to accurately select, combine, and use words in various contexts. The research underscores the importance of employing environmental education tools in corrective and developmental work with children who have GSU, such as nature-themed games, stories, and exercises. These tools not only build knowledge about the world but also enhance cognitive, motor, and speech abilities. The study outlines a three-stage methodology for developing these skills: preparatory-corrective, main, and analytical. During the preparatory-corrective stage, the focus is on expanding children's vocabulary through the introduction of natural concepts, synonyms, antonyms, and polysemous words. The main stage is dedicated to improving the ability to express thoughts accurately, choose appropriate vocabulary according to the content and context, and systematize and generalize the acquired knowledge. The analytical stage evaluates the outcomes of the corrective work and assesses the progress in the development of lexical-semantic skills in children with GSU. This methodology not only supports speech development but also fosters environmental consciousness, teaching children to adopt a responsible attitude towards nature and the environment. By integrating educational content focused on nature and ecology, the approach contributes to both linguistic progress and the cultivation of an ecologically aware mindset, equipping children with the skills needed for effective communication and a deep understanding of the natural world.

Key words: lexical-semantic skills, general speech underdevelopment (GSU), older preschool children, development, correction.

Постановка проблеми. Діти з загальним недорозвиненням мовлення (далі ЗНМ) складають значну частку дітей з порушеннями розвитку в Україні. ЗНМ – це складне системне порушення

мовленнєвої діяльності, що охоплює всі компоненти мовної системи: фонетико-фонематичну, лексичну, граматичну [5, с. 35] та комунікативну. У старшому дошкільному віці, коли відбувається

активна підготовка до школи, розвинене мовлення є ключовим елементом успішного навчання дітей та їх успішної соціальної адаптації. Лексико-семантичні вміння відіграють центральну роль у цьому процесі, оскільки забезпечують здатність дитини правильно добирати, поєднувати та використовувати слова в різних контекстах. Загальне недорозвинення мовлення призводить до труднощів у засвоєнні навчальної програми, а також ускладнює процес інтеграції до колективу однолітків.

Сучасний компетентнісний підхід в освіті передбачає екологізацію та орієнтацію на сталий розвиток. Засоби екологічного виховання, зокрема природничо-екологічні ігри та вправи, казки природничо-екологічного змісту, сприяють не тільки формуванню знань про навколишній світ, а й розвитку пізнавальних, моторних та мовленнєвих навичок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема корекції лексико-семантичної сторони мовлення у дітей з ЗНМ досліджується багатьма вітчизняними науковцями. О. Мілевська визначила поняття «лексико-семантичних умінь» у старших дошкільників із ЗНМ [3], охарактеризувала труднощі засвоєння ними дієслівної лексики [4]. Л. Трофименко присвятила свої дослідження лексико-граматичному розвитку дітей із ЗНМ, зосереджуючи увагу на проблемах формування правильних граматичних конструкцій [8]. Ю. Рібцун досліджувала розвиток усного мовлення у молодших дошкільників із ЗНМ, звертаючи особливу увагу на лексико-семантичний аспект [5]. Є. Собонович вивчала особливості формування словника, граматики у дітей із ЗНМ, розробивши періодизацію мовленнєвого розвитку цих дітей [7].

Ці дослідження дають цінні результати, проте проблема формування лексико-семантичних умінь у старших дошкільників із ЗНМ засобами екологічного виховання залишається недостатньо вивченою. Існує потреба в подальшому дослідженні ефективності використання природничо-екологічного матеріалу у процесі формування лексико-семантичних умінь у дітей із ЗНМ.

Метою статті є визначення концептуальних засад формування лексико-семантичних умінь у старших дошкільників із ЗНМ засобами екологічного виховання. Зокрема, передбачається розробка методичного забезпечення, що сприятиме засвоєнню дітьми природничо-екологічної лексики, розвитку семантико-граматичних зв'язків та формуванню здатності до використання мовленнєвих одиниць у відповідних контекстах.

Виклад основного матеріалу. Формування лексико-семантичних умінь у дошкільників із ЗНМ є складним і багатоаспектним процесом, який передбачає систематичну роботу над збагаченням словникового запасу дитини, розвитком її здатності розуміти та використовувати слова у правильному семантико-граматичному контексті. Цей процес вимагає індивідуального підходу та врахування особливостей розвитку мовлення кожної дитини, а застосування засобів екологічного виховання в корекційно-розвитковій роботі з дітьми із ЗНМ для формування лексико-семантичних умінь дозволяє створювати сприятливі умови для засвоєння природничо-екологічної лексики з її семантичними полями, граматичними категоріями в різних контекстах, що покращує результати корекційного процесу. Для цього у методиці враховано діяльнісний, компетентнісний, мультидисциплінарний підходи до навчання та принципи загальної (Г. Ващенко, Я. Коменський) і спеціальної дидактики (С. Миронова, В. Синьов та ін.) та визначено специфіку їх реалізації відповідно до завдань нашого дослідження. Зокрема:

- *принцип науковості у навчанні*: формувальна методика спрямована на опанування дошкільниками з ЗНМ наукових знань, що відображають взаємозв'язки в природі з урахуванням пізнавальних можливостей дітей, з використанням прийомів формування у них критичності мислення; умінь називати природничо-екологічні поняття, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки і взаємозалежності в природі; умінь зіставляти і порівнювати інформацію, об'єднувати в категорії;

- *принцип систематичності і послідовності у навчанні* визначає поступовість і логічність в оволодінні природничою та екологічною лексикою, відповідно до чого матеріал поділений нами на логічні частини, які пов'язані за еколого-природничими-категоріями та відповідними лексико-семантичними категоріями;

- *принцип зв'язку навчання з життям* передбачає використання загальновідомих і природничо-екологічних елементів і категорій, пов'язаних з життям;

- *принцип природовідповідності у навчанні* зорієнтований на урахування особливостей дитини, її віку, природних біоритмів, потреб в активності, відпочинку, а також змін у фізичному та психічному стані протягом дня та навчання відповідно до сезону, за законами природи взагалі, що передбачає використання актуального навчального матеріалу, який повинен відповідати подіям та умовам, в яких перебуває дитина;

- *принцип індивідуального підходу у навчанні* реалізується через урахування у формувальній методиці індивідуальних особливостей, можливостей та досвіду дошкільників;

- *принцип активності у навчанні*: формувальна методика передбачає опанування дошкільниками не лише знаннями, а й навичками їх практичного використання у повсякденному житті через вмотивоване засвоєння матеріалу;

- *принцип наочності у навчанні* полягає у необхідності застосування полісенсорного сприймання у процесі пізнання;

- згідно з *принципом доступності у навчанні* зміст та методика формувального дослідження складені відповідно до вікових та індивідуальних (психо-мовленнєвих) особливостей старших дошкільників з ЗНМ;

- *принцип екологізації освіти* безпосередньо проектується на формування природничо-екологічної компетентності дошкільників в процесі формування лексичного контенту (природничо-екологічна лексика; поняття; категорії) та відповідних лексико-семантичних умінь;

- *принцип корекційної спрямованості навчання* обумовлює мовно-мовленнєву активізацію дошкільників, корекційно-розвитковий вплив на мовлення і когнітивні процеси під час всіх етапів формування лексико-семантичних умінь;

- *принцип інтеграції у навчанні* реалізується через взаємопроникнення природничо-екологічних знань, мовленнєвих умінь, ігрових навичок;

- *принцип соціалізації навчання* передбачає удосконалення навичок спілкування та усвідомлення себе частиною суспільства та природи.

Аналіз наукових джерел показав, що для формування лексико-семантичних умінь доцільно використовувати словесні методи (бесіда, розповідь, переконання), наочні (демонстрації, презентації, ігри, наочні посібники, роздатковий матеріал та ін.), практичні методи (мовні вправи та ігри). Оптимальність освітньо-корекційного процесу, спрямованого на формування лексико-семантичних умінь у старших дошкільників з ЗНМ засобами екологічного виховання, досягається через комплексне і системне застосування усіх згаданих методів, які можуть поєднуватися під час організації логопедичних занять в ігровій формі, оскільки провідним видом діяльності дитини у дошкільному віці є гра.

Саме тому основним методом реалізації методики стала дидактична гра природничо-екологічного змісту. Зазначимо, що дидактичні ігри – це різновид пізнавальних, спеціально створених

дорослими чи успадкованих від попередніх поколінь ігор, що використовуються в навчальному процесі під безпосереднім керівництвом педагога [6, с.143].

Така гра має навчальну мету, зміст, певні правила та ігрові дії, тому накопичуються, актуалізуються і трансформуються знання у вміння й навички, розширюється досвід особистості та стимулюється розвиток, закріплюється й активізується словник, мовленнєві вміння та навички. У процесі дидактичної гри важливо створити доброзичливу атмосферу співробітництва дорослого з дитиною, стимулювати їх творчу активність, враховувати потреби та інтереси дітей відповідно до віку та індивідуальних потреб розвитку і корекції.

Дидактичним іграм притаманні певні особливості, а саме: 1) за своїм змістом здійснюють навчання, мають у собі навчальні завдання, розв'язання яких відбувається засобами активної, захоплюючої для дітей ігрової діяльності; 2) насиченість навчання емоційно-пізнавальним змістом, що відповідає самій природі дитини; 3) дозволяє проводити навчальні заняття з невеличкими групами дітей, навіть із однією дитиною [2, с.138].

Формування лексико-семантичних умінь у дошкільників із ЗНМ включає кілька паралельних напрямків роботи: збільшення словникового запасу, розширення семантичних полів, активізація мовленнєвої діяльності, формування семантико-граматичних зв'язків.

Засоби екологічного виховання, такі як ігри, коректурні таблиці, казки, бесіди на мовленнєвому матеріалі природничо-екологічного змісту, є тими інструментами у процесі формування лексико-семантичних умінь, які забезпечують мотивацію та візуалізацію для засвоєння понять та знань. Методика формування лексико-семантичних умінь, включає три етапи – *підготовчо-корекційний, основний та аналітичний*:

- перший етап спрямований на активізацію і розширення природничо-екологічних словника, розвиток/вдосконалення семантико-граматичної складової;

- другий етап передбачає формування вміння точно висловлюватися, добирати влучну лексику відповідно до змісту та ситуації;

- третій етап включає аналіз результатів та визначення динаміки рівня сформованості лексико-семантичних умінь у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

Для реалізації даної методики використовуються спеціально розроблені дидактичні матеріали

(коректурні таблиці, ігри, вправи), які сприяють розвитку лексико-семантичних умінь. У їх основі покладені зображення за двадцятьма категоріями, що охоплюють різноманітні аспекти природного і штучного світу: фрукти, овочі, ягоди, злаки та насіння, дерева, кущі, квіти, гриби, домашні тварини, свійські тварини, дикі лісові звірі, африканські тварини, морські жителі, комахи, птахи, риби, явища природи і нежива природа, природні і штучні матеріали, природні і штучні об'єкти, Космос. Ці матеріали спрямовані на розширення словника природничо-екологічної лексики, розвиток міжпівкульної взаємодії (наприклад, завдання на знаходження пари, частинок, половинки, окрасу та ін.), семантико-граматичних категорій (такі, як одна-багато, велика-маленька), а також засвоєння синонімії, антонімії та багатозначності. Важливим елементом є інтеграція екологічних понять, що дозволяє дітям зрозуміти важливість збереження довкілля та формує екологічно свідоме ставлення.

На підготовчо-корекційному етапі методики формування лексико-семантичних умінь у старших дошкільників із ЗНМ центральне місце займає накопичення лексики природничо-екологічного змісту. Цей етап передбачає цілеспрямовану роботу з розширення словникового запасу дітей через вивчення і закріплення термінів, пов'язаних з природою, екологією та навколишнім середовищем. Зміст роботи включає ознайомлення дітей із основними природничими поняттями, такими як назви рослин, тварин, явищ природи, штучних об'єктів, створених людиною та усвідомлення взаємозв'язків у природі.

Зокрема, особливу увагу приділено засвоєнню синонімів, антонімів, багатозначних слів та семантико-граматичних конструкцій, які збагачують мовленнєвий досвід дітей та сприяють їхньому розумінню складних природничих та екологічних зв'язків. Завдання цього етапу полягало не лише у засвоєнні нових слів, розширенні семантичних полів, але й у формуванні здатності дітей використовувати ці слова в різних мовленнєвих ситуаціях, що відображають їхній практичний досвід та знання про навколишній світ.

Методика забезпечує активне і пасивне використання природничо-екологічної лексики у різних мовленнєвих контекстах. Це включає не лише ідентифікацію та називання об'єктів природи, але й розширення розуміння та використання екологічних понять, таких як сортування сміття, економія ресурсів, збереження природного середовища тощо.

Заняття на цьому етапі побудовано відповідно до принципу поступового ускладнення завдань:

від простих завдань на співвіднесення слів із зображеннями до складніших вправ, що вимагають використання лексики в нових і нестандартних ситуаціях. Діти виконують завдання на класифікацію об'єктів за певними ознаками (великий й малий, живі й неживі, природні й штучні) або на встановлення логічних зв'язків між різними об'єктами природи (наприклад, хто де живе, що де росте), що розвиває не лише словниковий запас, але й системне мислення.

Передбачено, залучати дітей до обговорення екологічних проблем на доступному їм рівні, що сприяло формуванню екологічної свідомості та відповідального ставлення до природи через ігри, казки, бесіди. Вони навчалися усвідомлювати важливість збереження довкілля, бережливого ставлення до ресурсів, тварин, рослин.

На наступному, основному етапі, передбачено розвиток вміння точно висловлюватися, добирати влучну лексику відповідно до змісту та ситуації. Цей етап полягає у систематизації та узагальненні набутих знань, де діти з ЗНМ вчилися не лише впізнавати та називати об'єкти природи, але й застосовувати набуту лексику в самостійних висловлюваннях, зв'язному мовленні, розповідях і описах. Таким чином, цей етап спрямований на те, щоб сформувати у дітей не лише широкий природничо-екологічний словниковий запас, але й міцні навички його використання в реальних мовленнєвих ситуаціях.

Зміст методики формування лексико-семантичних умінь у старших дошкільників із ЗНМ засобами екологічного виховання сплановано відповідно до освітньої лінії «Дитина у природному довкіллі», Базового компоненту дошкільної освіти (нова редакція) [1] і включає логопедичні заняття, які містять бесіди, казки, дидактичні ігри та вправи природничо-екологічного змісту, в тому числі – ігри для розвитку дрібної моторики, міжпівкульної взаємодії; моделювання і аналіз різних екологічних ситуацій та складання зв'язних розповідей.

Формування лексико-семантичних умінь у старших дошкільників із ЗНМ засобами екологічного виховання ми здійснюємо в умовах:

- використання різноманітних ігор, спрямованих на всебічний розвиток;
- інтеграції ігор природничо-екологічного змісту в корекційно-педагогічному процесі;
- використання активного та безпосереднього керівництва іграми дітей.

Отже, запропонована методика розроблена з урахуванням критеріїв і компонентів сформованості лексико-семантичних умінь, спрямована на

активізацію мовленнєвої діяльності, накопичення природничо-екологічної лексики та розширення відповідних лексико-семантичних полів та опанування навичками зв'язного мовлення (добору лексики відповідно до семантико-граматичного контексту).

На третьому, аналітичному етапі, проводиться контрольний експеримент і визначається динаміка рівня лексико-семантичних умінь в старших дошкільників.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Лексико-семантичні вміння – це здатність дитини адекватно використовувати слова у відповідних семантико-граматичних контекстах, що включає такі компоненти: засвоєння лексики (засвоєння значень слів, їхніх лексичних і граматичних властивостей); формування семантичних полів (робота над розумінням синонімів, антонімів, багатозначних слів); розвиток граматичних навичок (правильне вживання лексичних одиниць у відповідних граматичних конструкціях); активізація мовленнєвої діяльності (стимулювання

дитини до використання нових слів та фраз у повсякденному спілкуванні). Формування лексико-семантичних умінь потребує системного підходу, що включає активізацію когнітивних та мовленнєвих процесів у дитини.

Засоби екологічного виховання, зокрема природничо-екологічні ігри, коректурні таблиці та природничий мовний матеріал, є інструментами для формування лексико-семантичних умінь у старших дошкільників із ЗНМ. Вони сприяють активному засвоєнню дітьми нових слів, розвитку семантико-граматичних зв'язків та формуванню здатності до використання мовленнєвих одиниць у відповідних контекстах.

Перспективи подальшого дослідження включають детальніший аналіз ефективності різних типів ігор, завдань на матеріалі природничо-екологічного змісту у процесі формування лексико-семантичних умінь, а також розробку методичних рекомендацій для практичного використання цих засобів у логопедичній практиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні за ред. Піроженко Т.О. 2021. URL: <http://surl.li/jyzt>
2. Богуш А.М. Методика навчання дітей української мови в дошкільних навчальних закладах. Київ: Видавничий дім «Слово», 2008. 440 с.
3. Мілевська О. П. Дослідження лексико-семантичних умінь у старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення. *Педагогічні науки : Збірник наукових праць ХДУ*. 2017. Вип. 78(2). С. 86–90.
4. Мілевська О.П. Змістові засади формування дієслівної лексики у дошкільників із загальним недорозвитком мовлення. *Інноваційна педагогіка: науковий журнал*. № 37. 2021 С. 156–160.
5. Рібцун Ю. В. Формування усного мовлення у дітей молодшого дошкільного віку із загальним мовленнєвим недорозвитком: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03: у 2 т. К.. 2010. Т. 1. 214 с. Т. 2. 207 с.
6. Педагогічний словник /за ред. М.Д. Ярмаченка. Київ: Педагогічна думка, 2001. 516 с.
7. Соботович Є. Психолінгвістична періодизація мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. *Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць: Вип. 1*. Київ : Актуальна освіта, 2004. С 7–35.
8. Трофименко Л.І. Шляхи подолання загального недорозвитку мовлення у дітей дошкільного віку. Монографія. Київ. 2014. 144 с.